

ZBIGNIEW CZAPLA

Zakład Biologii Rozwoju Człowieka

Instytutu Antropologii

Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu

O pewnych osobliwościach biologicznego i psychicznego pojmowania rozwoju

Artykuł traktuje o rekonstrukcji głównych idei dwóch odmiennych koncepcji rozwoju człowieka. Pierwsza z nich – biologiczna – ukazuje zasadnicze determinanty rozwoju biologicznego oraz drogi przebiegu tego rozwoju. Analizuje udział czynników rozwoju biologicznego, pokazuje związki między nimi, a także możliwe warianty indywidualnych dróg rozwoju. Druga – koncepcja psychologiczna – analizuje drogi rozwoju psychicznego, okoliczności jego realizowania się, zwracając uwagę na istotne momenty przełomowe w trakcie rozwoju. Momenty te to stany zdeintegrowania rozwoju psychicznego. Poziomy integracji rozwoju mają charakter zachowawczy i prowadzą do integracji twórczej, będącej istotą rozwoju w prezentowanej koncepcji.

Przedstawione i porównane zostaną: koncepcja Joachima Cieślaka: „Wielopoziomowy rozwój fenotypowy populacji i osobnika w ontogenezie”, funkcjonująca na gruncie ontogenezy człowieka, z koncepcją Kazimierza Dąbrowskiego „dezintegracji pozytywnej” – wielopoziomowego rozwoju psychicznego, funkcjonującą w psychologii i psychiatrii.

Koncepcja Cieślaka: „Wielopoziomowy rozwój fenotypowy populacji i osobnika w ontogenezie”

Rycina 1 ukazuje pojęcie zakresu normy adaptacyjnej wraz z jej indywidualnymi przedziałami norm reakcji. Zakres zmienności genetycznej podzielony jest na poziomy rozwojowe, które są określonymi zakresami zmienności fenotypowej – poziomami rozwojowymi. Poziomy te zaś objęte są zakresami norm reakcji osobników jako rezultat ich współdziałania z czynnikami środowiska zewnętrznego (Cieślak 1979).

Modele rozwoju ontogenetycznego

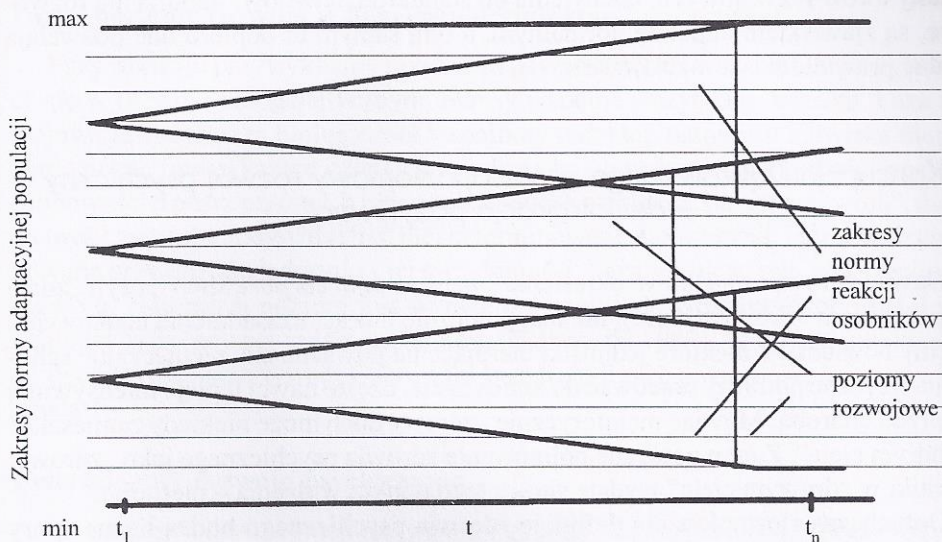
Osobnik czy populacja mogą realizować swoją ontogenezę według modelu progresywnego P lub regresywnego R, co świadczy o kierunkowych (monotonicznych) zmianach poziomu rozwoju osobnika względem przeciętnego poziomu populacji w określonym odcinku czasu, czy też według modelu stabilnego S lub wielopoziomowego W, co przemawia za różnokierunkowymi (fluktuacyjnymi) zmianami poziomu rozwoju osobnika względem przeciętnego poziomu rozwoju populacji w określonym odcinku ontogenezy. Model stabilny to taki, gdzie określone fenotypy zawsze sytuują się na tym samym poziomie z genetycznie zadanego zakresu reakcji. Model regresywny i progresywny mówi o ciągłej zmianie poziomów rozwoju cech fenotypowych w ramach zakresu normy reakcji osobnika, optymalizując swoje fitness do określonych warunków, przy czym w modelu regresywnym – regres oznacza coraz gorsze wykorzystanie potencjału genetycznego osobnika, natomiast w modelu progresywnym – progres oznacza coraz lepsze wykorzystanie posiadanego na starcie potencjału genetycznego. Model wielopoziomowy jest kompilacją wszystkich trzech modeli rozwojowych. Przedstawia to rycina 2 (Cieślik 1979).

Okoliczności realizowania się omówionych modeli rozwoju ontogenetycznego

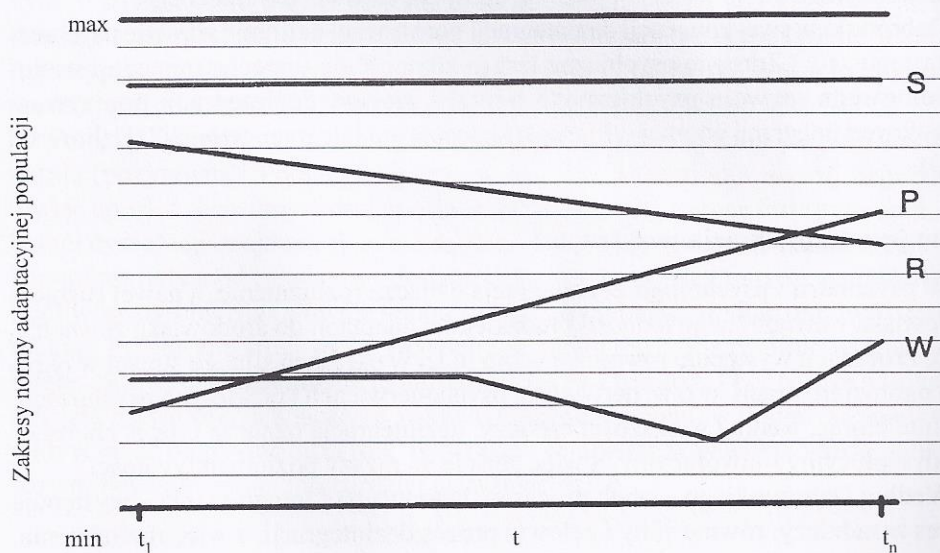
Obok czynnika genetycznego istotny udział w procesie ontogenezy mają warunki środowiskowe. Działanie czynnika środowiskowego w ontogenezie wyrażać się może silnie albo słabo. Wpływ czynnika środowiskowego jest silny, jeśli warunki działają sprzyjająco lub niesprzyjająco na kształtowanie się cech w rozwoju. Silny wpływ środowiska na proces ontogenezy ma miejsce także wtedy, gdy warunki zmieniają się stosunkowo często – proces ten wg Cieślika (1979) jest „odnotowany” w ontogenezie. Słaby wpływ czynnika środowiskowego na tok ontogenezy zachodzi wtedy, gdy warunki środowiskowe nie zmieniają się. Silnemu wpływowi czynnika środowiskowego, manifestującemu się zmianami fenotypowymi, przypisano rangę 1-rzędowej determinacji rozwoju ontogenetycznego, słabemu zaś wpływowi czynnika środowiskowego przypisano rangę 2-rzędową. W przypadku równorzędności czynników genetycznych i środowiskowych proces ontogenezy może się realizować według modeli R, P lub W, w przypadku czynnika genetycznego o randze 1-rzędowej według modelu S. Dokładniej zależności między czynnikami rozwoju i warianty rozwojowe omawia Cieślik (1979) w cytowanej już pracy.

Istota koncepcji wielopoziomowego rozwoju – jej niestandardowość

Dotychczasowe koncepcje dotyczące opisu procesów ontogenetycznych (koncepcja plastyczności rozwojowej Thodaya i koncepcja kanalizacji Waddingtona nie uwzględniają sytuacji, kiedy udział determinant rozwojowych jest niejednakowy. Cieślik wykazuje, że udział obu determinant (genetycznych i środowiskowych) w różnych stadiach rozwoju może być różny, a nie, jak potocznie się przyjmuje, jed-

Ryc. 1. Ilustracja graficzna wprowadzonych pojęć

Ryc. 2. Indywidualne wzorce wzrastania

nakowy. Zjawiskiem naturalnym w przebiegu rozwoju biologicznego jest występowanie zmian, odchyżeń, zaburzeń, których źródłem mogą być właśnie niejednakowe wpływy czynników genetycznego i środowiskowego.

Główną ideą omawianej koncepcji jest to, że rozwój biologiczny, zdeterminowany przez czynnik genetyczny i środowiskowy, przebiega niestandardowo, a więc

zmiany torów rozwojowych, odchylenia od standardu, chwilowe zaburzenia rozwojowe, są zjawiskiem zupełnie normalnym, a tym samym to dopiero one pozwalają ustalać prawidłowości rozwojowe.

Koncepcja Dąbrowskiego: „Wielopoziomowy rozwój psychiczny – dezintegracja pozytywna”

Dawne zdroworośdkowe określenie „*mens sana in corpore sano*”, czyli „zdrowa psychika w zdrowym ciele”, nie ma, potocznie biorąc, uzasadnienia naukowego. Wiemy bowiem, że niektóre jednostki cierpiące na poważne czy nieuleczalne schorzenia fizyczne potrafiły pracować do końca życia, często nawet lepiej i intensywniej niż przed chorobą. Mówiąc metaforycznie „zdrowy duch może niekiedy zamieszkać w chorym ciele”. Zatem potoczne pojmowanie zdrowia psychicznego jako „zdrowej psychiki w zdrowym ciele” wydaje się – z tego punktu widzenia – nietrafne.

Dotychczas sformułowane definicje zdrowia psychicznego budzą liczne spory i kontrowersje. Wszystkie są – według poglądów proponowanych przez Dąbrowskiego – pod określonymi względami niepełne. Koncepcja dezintegracji pozytywnej proponowana przez niego wiąże się ściśle z definicją zdrowia psychicznego.

Dąbrowski w swej koncepcji dezintegracji pozytywnej definiuje zdrowie psychiczne następująco: „Zdrowie psychiczne jest to zdolność do wszechstronnego i wielopoziomowego rozwoju psychicznego poprzez procesy dezintegracji pozytywnej i cząstkowej integracji wtórnej w kierunku całościowej integracji wtórnej” (Dąbrowski 1989).

Czym jest dezintegracja pozytywna?

W psychiatrii i psychologii dezintegracja oznacza rozluźnienie, a nawet rozbitcie środowiska wewnętrznego jednostki ludzkiej, jej adaptacji do środowiska zewnętrznego. Proces ten występuje również u wielu ludzi w okresach silnego stresu, w okresach ogólnej frustracji, w tzw. nerwicach, psychonerwicach i niektórych psychozach. Ogólnie biorąc, według większości badaczy, dezintegracja oznacza proces chorobowy, dysolucyjny i inwolucyjny, a więc zejście na niższy poziom aktywności.

Według Dąbrowskiego – obok procesów hamowania i integrowania – występuje proces zasadniczy, równie silny i celowy: proces dezintegracji, a więc rozluźnienia, a nawet rozbitcia struktury psychicznej. Nie może być rozwoju, a szczególnie rozwoju twórczego i przyspieszonego, powiada Dąbrowski, bez przeżyć, wstrząsów psychicznych, konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych, bez stanów nierównowagi psychicznej, a więc bez depresji, niepokoju, lęków, obsesji, zahamowań, dążności do przewycięzania siebie do przekroczenia cyklu biologicznego i własnego typu psychologicznego.

Fazy i poziomy rozwoju w koncepcji dezintegracji pozytywnej

Fazy rozwoju przywykliśmy uważać za pewne charakterystyczne, wyodrębniające się w rozwoju ontogenetycznym, okresy wspólne wszystkim ludziom. Faza rozwojowa jest wyrazem biologicznej wspólnoty ludzkiej, natomiast zjawiska biopsychologiczne towarzyszące człowiekowi posiadają odrębne, różnej jakości poziomy osobowości u poszczególnych jednostek. Mówiąc o pojęciu „poziom rozwoju”, mamy na myśli zjawisko indywidualne, niezdeteterminowane biologicznie, lecz autodeterminowane przy udziale jednostki i jej świadomości. Faza jest wyrazem powszechności rozwoju. Natomiast poziom jest wyrazem normy indywidualno-osobowościowej i dotyczy tylko pewnej części osobników (Dąbrowski 1989). W omawianej koncepcji dezintegracji pozytywnej Dąbrowski wyodrębnił pięć poziomów; przedstawia to tabela 1.

Determinanty rozwoju psychicznego

W koncepcji dezintegracji pozytywnej główną siłą napędzającą procesy rozwoju psychicznego jest „instynkt rozwojowy”, jest to zespół dynamizmów decydujący w zasadzie o rozwoju człowieka, szczególnie zaś o rozwoju twórczym przyspieszonym. Instynkt rozwojowy w konkretnej formie przejawia się w trójczłonowym „potencjale rozwojowym”; który tworzą: a) konstytucjonalne wyposażenie jednostki (genotyp osobnika), b) wzory i naciski otoczenia (środowisko zewnętrzne), c) siła wyrażająca „autentyczność i autonomiczność” jednostki (Dąbrowski 1989).

Potencjał rozwojowy może ogólnie przybierać formę ujemną (negatywną) i dodatnią (pozytywną). Potencjał ujemny w rozwoju determinuje rozwój negatywny, a więc upośledzenie umysłowe, upośledzenie uczuciowe, pewne formy zbroceń, globalnej dyssolucji znajdującej swoje podłoże w ciężkich zmianach tkanki mózgowej. Natomiast potencjał rozwojowy dodatni determinuje między innymi wzmoczoną pobudliwość psychiczną (głównie pobudliwość emocjonalną, wyobrażeniową i intelektualną), psychiczne środowisko wewnętrzne, mniej lub bardziej silnie wyznacza zainteresowania czy uzdolnienia jednostki, jej talent i geniusz. Przy bardzo silnym potencjale rozwojowym znaczenie wpływu otoczenia maleje, w innym przypadku ten wpływ może odgrywać dużą rolę, obniżając i osłabiając w pewnym sensie potencjał rozwojowy bądź mniej lub bardziej go wzmacniając.

Podobieństwa i różnice występujące w obu koncepcjach

Uwagi wstępne

Treści zawarte w obu koncepcjach, różnią się zasadniczo: koncepcja Cieślika dotyczy rozwoju biologicznego człowieka, konkretnie sposobu i uwarunkowań pro-

Tab. 1. Fazy i poziomy rozwoju w koncepcji dezintegracji pozytywnej (Dąbrowski 1989)

P O Z I O M	Poziom I integracji pierwotnej	Poziom II dezintegracji jednopoziomowej	Poziom III dezintegracji wielopoziomowej spontanicznej, impulsywnej i niedostatecznie zorganizowanej	Poziom IV dezintegracji wielopoziomowej zorganizowanej i usystema- tyzowanej	Poziom V integracji wtórnej
----------------------------	--------------------------------------	---	--	---	--------------------------------

ROZWÓJ PSYCHICZNY

1	2	3	4	5	6
W Ł A Ś C I W O Ś C I P O Z I O M U	Prymitywna integracja popędu z integracją podporządkowaną tym popędem, jednostronny rozwój intelektualny z niedorozwojem uczuć, wyobraźnia podlega silnym prymitywnym popędem, brak empatii, konfliktów wewnętrznych wrażliwości na cierpienie i śmierć innych, brak zrozumienia i prób rozwikłania zagadnienia możliwości własnej śmierci, należą tu psychopaci, osobnicy z pogranicza psychopatii i większość tzw. ludzi przeciętnych, kierują się zawsze własnym interesem, są mało wrażliwi na krzywdę i poniże-	Pewne zdolności do rozwoju, pewne rozluźnienie czy nawet rozbitcie rozwojowe. ambiwalencje i ambitendencje, sprzeczność popędów i działania, zmienność nastrojów z przewagą elementów negatywnych: smutku i przygnębienia, cykliczność przechodzenia z nastroju w nastrój, zmienne poczucie niższości i wyższości, syntonii i opozycji, jednopoziomowość rozwoju psychicznego środowiska wewnętrznego.	Występuje stopniowe odbieganie od pełnego uzależnienia się od faz rozwojowych, występuje zdziwienie w stosunku do siebie, zaniepokojenie sobą (w przeciwieństwie do zaniepokojenia o siebie), poczucie niższości w stosunku do samego siebie, poczucie wstydu i winy, niezadowolenie z siebie, nieprzystosowanie pozytywne i przystosowanie pozytywne, stany dużego napięcia psychicznego w związku z wstępowaniem na wyższy poziom rozwoju, konflikty wewnętrzne i kryzysy, pojawiają się różne formy nerwic, jak: lękowa, depresyjna, obsesyjna itd.,	Rozpoznawanie zjawisk przedmiot – podmiot w sobie, wysoki poziomu empatii i samoświadomości, samowychowania i autopsychoterapii, następuje bardzo wyraźnie przekroczenie dynamizmów fazowych i przejście do czynności autonomicznych i autentycznych, a więc przejawiających znaczną już niezależność od prymitywnych czynników biologicznych i automatycznych rozwoju.	Autonomia, autentyzm, odpowiedzialność, najwyższy dostępny badaniu poziom samoświadomości i empatii, ukształtowanie wszystkich ważniejszych zainteresowań i uzdolnień oraz dynamizacja ideału osobowości według koncepcji dezintegracji pozytywnej, wyraża samouświadomioną, samowytwierdzoną i samowychowującą się jedność podstawowych właściwości psychicznych, realizującą konkretny ideał indywidualny i społeczny. Tworzą się dwie esencje: indywidualna i społeczna, pierwsza wyraża najważniejsze

1	2	3	4	5	6
	nie innych, są różne gradacje moralne tej grupy; od wielkich i małych psychopatów do ludzi przeciętnych, u których stopień psychopatyzacji rozwija się pod wpływem wydarzeń zewnętrznych (wojna, kryzysy gospodarcze itp.), jak pisał w 1928 roku psychiatra niemiecki Ernest Kretschmer „psychopaci istnieją zawsze, jednak w zwykłych czasach my bywamy ich ekspertami, w czasach gorących oni panują nad nami” (Kępiński 1992).		wskazujące na powolne silne napięcia, doświadczenia dramatyczne, a nawet tragiczne, załamania nerwowe, zdarzają się samobójstwa, okresowe pogorszenie się stanu nerwic i psychoz, kryzysy na drodze poprzez różnorodne formy wzmoczonej pobudliwości psychicznej, równocześnie wzrasta odporność psychiczna i umiejętność rozwiązywania wielu skomplikowanych problemów.		zainteresowania, uzdolnienia i talenty, trwałe niepowtarzalne związki miłości, przyjaźni, druga wyraża autentyczny i autonomiczny stosunek do innych ludzi, wysoki poziom świadomości społecznej i odpowiedzialności.

cesów kształtowania się cech fenotypowych w ontogenezie, dlatego w dalszych rozważaniach nazywać ją będziemy „konceptcją biologiczną”. Natomiast koncepcja Dąbrowskiego zawiera treści natury psychologicznej i psychiatrycznej, opisuje rozwój psychiczny człowieka, kształtowanie się jego osobowości i tutaj nazywać ją będziemy „konceptcją psychologiczną”. Inaczej mówiąc, „konceptcja biologiczna” skupia swoją uwagę na strukturze biologicznej, budującej organizm ludzki, a przede wszystkim na zmianach, jakim te struktury podlegają w ciągu swojej ontogenezy. „Konceptcja psychologiczna” skupia się na tym, co potocznie bardziej tajemnicze i niezbadane, mianowicie na psychice-wnętrzu człowieka oraz rozwoju tego wnętrza w ontogenezie. Tak więc obaj autorzy opisują rozwój człowieka: Dąbrowski na płaszczyźnie nauk psychologicznych i psychiatrycznych, Cieślik na płaszczyźnie nauk biologicznych. Obu łączy próba wyjaśnienia, gdzie tkwią przyczyny kształtowania się opisywanych zjawisk rozwojowych.

Oba aspekty rozwoju, biologiczny i psychiczny, można rozpatrywać zarówno razem, jako aspekty współlistniejące i współzależne od siebie, jak i oddzielnie, obie

bowiem sytuacje rozwojowe w różnych fazach rozwoju osobnika czy populacji mogą występować z różną intensywnością na różnych poziomach rozwojowych i charakteryzować się swoistymi, specyficznymi cechami. Wynika z tego, że procesy rozwoju biologicznego i psychicznego mogą przebiegać i toczyć się dwoma oddzielnymi torami rozwojowymi, nie przeszkadzając sobie wzajemnie. Mam oczywiście pełną świadomość możliwości istnienia ścisłego związku między obiema kwestiami rozwojowymi, szczególnie z punktu widzenia medycyny i psychiatrii, gdzie często spotykamy się z chorobami ogólnie nazywanymi psychosomatycznymi czy somatopsychicznymi, w których związki między podłożem biologicznym a psychicznym są bardzo istotne i silnie ze sobą skorelowane.

Obaj autorzy koncepcji niezwykle mocno akcentują swój niestereotypowy sposób pojmowania rozwoju. Na gruncie „koncepcji biologicznej” autor prezentuje pogląd, że zjawiskiem naturalnym w przebiegu rozwoju biologicznego jest występowanie zmian, odchyłeń, zaburzeń, których źródłem mogą być niejednakowe (czy też niestabilizowane na jednym poziomie) wpływy czynników: genetycznego i środowiskowego. Cieślík stwierdza, że rozwój nie przebiega standardowo, że zmiany torów rozwojowych, odchylenia od standardu, chwilowe zaburzenia rozwojowe są zjawiskiem zupełnie normalnym w rozwoju i dopiero one pozwalają ustalać prawidłowości rozwojowe oraz oparte na wspomnianych prawidłowościach – normy. W „koncepcji psychologicznej” Dąbrowski stwierdza, że człowiek, który rozwija się prawidłowo, musi czuć się okresowo źle, muszą go dręczyć smutki, niepokoje, depresje, konflikty wewnętrzne i zewnętrzne, człowiek ów znajduje się w trakcie procesów dezintegracji pozytywnej, bez których nie ma prawidłowego rozwoju psychicznego. Tak więc obaj autorzy zgodnie wskazują na dysharmonię procesów rozwojowych w rozwoju biologicznym i psychicznym, traktują zaburzenia w rozwoju jako aspekty pozytywne, wręcz konieczne, pożądane w prawidłowej ontogenezie.

Należy tutaj zwrócić uwagę na fakt, że w „koncepcji psychologicznej” pojęcie rozwoju wiąże się z definicją „zdrowia psychicznego”, gdzie zaburzenia związane z pobudliwością psychiczną, nerwicami czy psychonerwicami są niezbędnym warunkiem oznak zdrowia psychicznego, czyli zgodnie z poglądami Dąbrowskiego – rozwoju przyspieszonego, wszechstronnego i wielopoziomowego (Dąbrowski 1989). W „koncepcji biologicznej” nie ma bezpośredniego konstruowania definicji zdrowia, jednak dzięki jej strukturze teoretycznej oraz opisowi pewnych zjawisk ontogenetycznych można wnioskować o „zdrowych” czy też patologicznych torach rozwojowych dla poszczególnych osobników.

Potencjał rozwojowy a czynniki środowiskowe

W koncepcji dezintegracji pozytywnej potencjał rozwojowy może przybierać formę ujemną (negatywną) i dodatnią (pozytywną) (Dąbrowski 1989). Potencjał rozwojowy ujemny determinuje rozwój negatywny, rozumiany tutaj jako rozwój bez osiągnięcia wyższych poziomów rozwoju, natomiast w potencjale rozwojowym dodatnim

odnajdziemy determinanty rozwoju pozytywnego, z osiąganiem w rozwoju coraz wyższego poziomu. W koncepcji Cieślaka wpływ czynnika środowiskowego na fenotypowe kształtowanie się cech w ontogenezie wyrażać się może zasadniczo w dwojaki sposób: silnie albo słabo. Inaczej mówiąc, czynnik środowiskowy „może być silny”, gdy warunki działają sprzyjająco lub niesprzyjająco na kształtowanie się cech w rozwoju. „Siła” czynnika środowiskowego zaznacza się również wtedy, gdy warunki zmieniają się stosunkowo często i proces ten jest „odnotowany” w ontogenezie.

Z „koncepcji biologicznej” wynika, że silny czynnik środowiskowy może być „bardzo dobry” i działać „*in plus*”, kształtując rozwój według modelu progresywnego, lub „bardzo zły” i działać „*in minus*”, kształtując rozwój według modelu regresywnego, podobnie do rozwoju „pozytywnego” oraz rozwoju „negatywnego” w koncepcji dezintegracji pozytywnej Dąbrowskiego. Opisane zależności prezentuje tabela 2.

Taki sposób interpretacji omawianych zjawisk można przeprowadzić w drugim kierunku. Słabość czynnika środowiskowego, która ma miejsce, gdy warunki środowiskowe nie zmieniają się, jest sytuacją podobną do takiej, gdy przy bardzo silnym potencjale rozwojowym znaczenie wpływu otoczenia maleje, natomiast wzmagają się siły autonomiczne i autentyczne, rozumiane przez Dąbrowskiego jako czynnik trzeci. Słabość czynnika środowiskowego (określonego stopniem determinacji o randze 2-rzędowej według koncepcji biologicznej) jest związana z intensywnym rozwojem psychicznym – rozwojem pozytywnym, bez zwracania uwagi na środowisko zewnętrzne.

Tab. 2. Potencjał rozwojowy a czynniki środowiskowe (Dąbrowski 1989)

Koncepcja rozwoju	Potencjał rozwojowy (KP) Czynnik genetyczny (KB)	Środowisko zewnętrzne (KP) Czynnik środowiskowy (KB)	Poziomy rozwoju	Charakter rozwoju
Koncepcja psychologiczna	dodatni	1-rzędowy	osiąganie coraz wyższego poziomu	pozytywny
	1-rzędowy		brak osiagania wyższego poziomu	negatywny
	ujemny			
Koncepcja biologiczna	1-rzędowy	bardzo dobry	osiąganie coraz wyższego poziomu	progresywny
		1-rzędowy		
		bardzo zły	osiąganie coraz niższego poziomu	regresywny

trzne (które nie wywiera znaczącego wpływu) z uwagi na siłę potencjału rozwojowego o randze 1-rzędowej. W „koncepcji biologicznej” 2-rzędowy czynnik środowiskowy decyduje o kształtowaniu się rozwoju według modelu stabilnego.

Człowiek „skazany” na rozwój – wielopoziomowość rozwoju

W obu koncepcjach obiektem badań jest człowiek podlegający procesom rozwojowym, które są opisywane w aspekcie indywidualnym – rozwój osobnika, jak i grupowym – rozwój populacji. Cieślik podkreśla różnice w procesach rozwojowych osobnika i populacji oraz wskazuje, że obraz procesów rozwojowych poszczególnych osobników nie zawsze musi się pokrywać z obrazem tendencji rozwojowej, jakiej podlega populacja rozpatrywana jako całość. Podkreślony jest więc aspekt rozwoju indywidualnego obok rozwoju populacji. W koncepcji biologicznej odzwierciedleniem tej myśli jest cytat „... osobnik w trakcie rozwoju ontogenetycznego musi »przejsć« przez kolejne fazy rozwoju, jest na to skazany, chcąc zrealizować swoją ontogenezę” (Cieślik 1990). Również Dąbrowski w swojej koncepcji odwołuje się do pojęcia „skazany na rozwój”. „To co nazywamy »skazaniem na rozwój« – owo poczucie silnej, wybranej przez siebie, konieczności rozwoju – jest jednoznaczne, ze zrozumieniem i zgodą na cenę takiego rozwoju, który łączy się często ze stanami wzmózonej pobudliwości psychicznej i stanami psychonerwicowymi” (Dąbrowski 1989).

Obaj autorzy, mówiąc o tak pojętym „skazaniu na rozwój”, mieli na myśli fakt, że osobnicy czy populacja rozwijając się przejdą kolejno te same fazy rozwojowe czy tego chcą, czy nie, natomiast to, na jakim poziomie rozwojowym będą realizowane kolejne odcinki ontogenezy jest kwestią indywidualnych torów rozwojowych i cechą wyróżniającą określonego osobnika z populacji.

Autorzy obu koncepcji rozróżniają w rozwoju jego dwa ważne aspekty: fazowość rozwoju, charakterystyczną dla populacji i ogólnie całego świata zwierzęcego, oraz poziomy rozwojowe, charakteryzujące indywidualne przypadki rozwoju (poziomy rozwoju psychicznego właściwe tylko człowiekowi). Z takiego podejścia wynika wspólne dla obu autorów ujmowanie rozwoju jako zjawiska o charakterze wielopoziomowym. Według koncepcji biologicznej osobniki w trakcie swojego rozwoju ontogenetycznego mogą znajdować się na różnych wyznaczonych przez zakres „normy reakcji” poziomach, tzw. poziomach rozwojowych (Cieślik 1979). Liczba poziomów rozwojowych nie jest dokładnie określona (może być nieograniczona); autor mówi o poziomach optymalnych, podoptymalnych, nadoptymalnych, o poziomach niższych lub wyższych, jednak nie określa ich liczby, gdyż jest to niewykonalne. Wszystko zależy bowiem od czułości metody, która wyznaczy nam granice pomiędzy jednym poziomem a następnym, przy czym to, co będzie ograniczać tę liczbę, to granice „normy reakcji” specyficzne dla poszczególnych osobników, oraz granice „normy adaptacyjnej” dla populacji.

W przypadku koncepcji dezintegracji pozytywnej osobnik w swoim rozwoju przechodzi kolejno na coraz wyższy poziom. Koncepcja ta nie wyklucza przechodzenia

na poziom niższy, ale wiąże się to raczej z chorobą, nienormalnością psychiczną i staje się z reguły przypadkiem patologicznym. Natomiast w ujęciu koncepcji rozwoju wielopoziomowego przechodzenie z poziomu wyższego na niższy jest możliwe w trakcie całej ontogenezy i nie musi to oznaczać patologicznego toru rozwojowego (odchylenia w granicach fizjologii) (Cieślik 1979). W koncepcji rozwoju psychicznego granice możliwości rozwojowych są ograniczone konkretną liczbą poziomów. Dąbrowski opisuje pięć poziomów. Liczba ta mogłaby być zapewne większa, jednak wieloletnie badania Dąbrowskiego jako psychiatry i lekarza praktyka skłoniły go do charakterystyki pięciu poziomów rozwojowych. Wnikając głębiej w strukturę tej koncepcji, można wyinterpretować, że autor tego ujęcia rozwoju dopuszcza występowanie podpoziomów i nadpoziomów tworzących warstwicowe układy między wyróżnionymi poziomami. Poszczególne „warstwy” teoretycznie istniejące między zasadniczymi poziomami rozwoju mogą stanowić „dodatkowe poziomy”, które są etapami w dążeniu do osiągnięcia poziomu wyższego.

Modele rozwoju w koncepcji Cieślika a poziomy rozwoju w koncepcji Dąbrowskiego

Osobnik w rozwoju psychicznym zajmuje przez „pewien czas” jeden z pięciu poziomów rozwojowych. Może się to odbywać przez pewien odcinek ontogenezy lub całe życie. Osobnik taki zajmuje więc w trakcie rozwoju optymalny dla aktualnych warunków środowiskowych poziom rozwoju, jeden z pięciu. Zgodnie z „koncepcją biologiczną”, osobnik taki będzie „rozwijał się stabilnie” według modelu S. Według tego modelu mogą się rozwijać osobnicy na każdym z pięciu wyróżnionych przez Dąbrowskiego poziomów. Jeżeli osobnik w swoim rozwoju psychicznym posiada dodatni potencjał rozwojowy, rozwija się pozytywnie, osiągając coraz wyższy poziom rozwoju psychicznego, to taki rozwój nazwiemy progresywnym, zgodnie z modelem P zaproponowanym przez Cieślika.

Podobnie jak to ma miejsce w przypadku „koncepcji wielopoziomowego rozwoju” Cieślika, całościowy rozwój psychiczny możemy sobie wyobrazić jako naprzemienne występowanie modeli S i P (model R, a więc regres wiąże się z brakiem rozwoju w ujęciu prezentowanym przez Dąbrowskiego), którego celem jest piąty poziom rozwoju. Dąbrowski uważa, że rozwój nie przebiega w równym tempie. Są okresy wielkiej intensywności, nierównowagi (psychonerwice, procesy twórcze, depresja), a więc typowe objawy rozwoju pozytywnego, ale są też procesy równowagi. Rozwój przechodzi w zastój, co może pojawiać się na jakimkolwiek poziomie (Dąbrowski 1989).

Norma reakcji i norma adaptacyjna w koncepcji psychologicznej na gruncie biologicznym

Analizując pewne zjawiska i fakty natury psychicznej występujące w koncepcji Dąbrowskiego, nie ustrzeżono się ich interpretacji na sposób biologiczny. Tutaj jednak chciałbym ustosunkować się do konkretnych pojęć: „norma reakcji” i „norma

adaptacyjna”, pojęć typowo biologicznych, a odnoszonych do zjawisk rozwojowych w „koncepcji psychologicznej”.

Populacja w wyniku działania doboru naturalnego posiada określony kompleks zmienności genetycznej, tzw. „normę adaptacyjną”, determinującą korzystny zespół cech psychicznych, wyznaczony zakresem zmienności tych cech, określonych przez wartość minimalną, wyznaczoną przez jednostki osiągające I poziom rozwoju psychicznego, oraz wartością maksymalną, wyznaczoną przez osobniki charakteryzujące się V poziomem rozwoju psychicznego. Wszystkich osobników danej populacji, którzy wykraczają pod względem swojego zespołu cech psychicznych poza zakres „normy adaptacyjnej”, określić można jako nieprzystosowanych, patologicznych.

„Normą reakcji” w „koncepcji psychologicznej” nazwiemy zatem zakres zmienności psychicznej danego osobnika. Będzie to wynik współdziałania genotypu (czynnik konstytucjonalny) z naciskami otoczenia (środowisko zewnętrzne). Przy udziale powyższych czynników zostaje wybrana jedna z możliwych dróg rozwoju psychicznego. Kształtuje się pewien określony typ psychiczny danego osobnika, a udział obrazów psychicznych poszczególnych osobników kształtuje obraz psychiczny populacji. Osobnik wybiera w swoim rozwoju jeden „wariant” rozwojowy, który ujawnia się osiągnięciem w ontogenezie jednego z pięciu poziomów rozwojowych.

Według Dąbrowskiego rozwój musi mieć charakter wielopłaszczyznowy, inaczej wszechstronny, to znaczy odbywać się w płaszczyźnie intelektualnej, uczuciowej, popędowej, a więc w sensie wszechstronnej wrażliwości intelektualnej, społecznej, moralnej i estetycznej. Każda z tych płaszczyzn rozwoju posiada właściwe sobie funkcje natury psychicznej. Takie podejście pozwala nam przypuszczać, że hipotetyczny osobnik rozwijając się w płaszczyźnie intelektualnej osiągnie poziom V z zakresu swojej normy reakcji, natomiast w płaszczyźnie uczuciowej może znajdować się tylko na poziomie I. Tak więc np. osobnik wybitnie uzdolniony w płaszczyźnie intelektualnej może być upośledzony na swój sposób uczuciowo.

Podzielam pogląd Dąbrowskiego, że w świecie panuje niska ocena wartości emocjonalno-uczuciowych w życiu człowieka na rzecz bardziej pożądanego w naszej rzeczywistości rozwoju intelektualnego. Wiąże się to z tkwiącym w naszej umysłowości, głęboko zakorzenionym w historii dziejów ludzkości, pewnego rodzaju tabu, gdzie osobnik wykazujący się innością w sensie swoich zachowań, kojarzony był prawie zawsze z chorym psychicznie i natychmiast był eliminowany, natomiast pożądane były cechy intelektu, mądrości życiowej, bystrości umysłu, tzw. sprytu życiowego. Często osoba pospolicie zwana chorą psychicznie, może być osobą wrażliwą, o wysokim poziomie rozwoju uczuć wyższych. Oczywiście jest, że upośledzenie rozwoju w jednej płaszczyźnie czy też jego pozytywny rozwój w innej, może dotyczyć każdej sfery działań człowieka.

Zaprezentowana praca ukazuje inne spojrzenie na prawidłowe i nieprawidłowe zjawiska w rozwoju człowieka, a tym samym pozwala nam lepiej zrozumieć odwieczny problem „normalności” rozwoju biologicznego czy też „normalności” ludzkich zachowań.

Piśmiennictwo

- Cieślik J., 1979: Wielopoziomowy rozwój fenotypowy populacji i osobnika w ontogenezie, Wyd. Nauk. UAM Poznań.
- Cieślik J., 1990: Biokulturowe uwarunkowania: osobnik – populacja, Kosmos, 39, 1(206).
- Dąbrowski K., 1989: W poszukiwaniu zdrowia psychicznego, seria Logos PWN, Warszawa.
- Kępiński A., 1992: Psychopatie, Sagitarius, Kraków.
- Rigomar R., Arnd M., Melvin M. G., 1974: Słownik terminów genetycznych, PWRiL, Warszawa.